

Działalność charytatywna zakonów, zgromadzeń zakonnych i stowarzyszeń życia apostołskiego (Od starożytności do XX wieku)

Wstęp

Działalność charytatywna zakonów ma swoje źródło w **Dekalogu**. Z niego aż 7 przykazań dotyczy miłości bliźniego, a tylko 3 odnoszą się do Boga, oraz w **nauczaniu Chrystusa**, który na pytanie: „Nauczycielu, które przykazanie w Prawie jest największe?”, skierowane do niego przez faryzeusza, odpowiedział: „Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie. Drugie podobne jest do niego: Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego. Na tych dwóch przykazaniach opiera się całe Prawo i Prorocy” (Mt 22,36-40). Chrystus stwierdzając, iż drugie przykazanie podobne jest do pierwszego, podkreślił jego wagę i hierarchię.

Szczegółowo natomiast rozwinął ten nakaz w opisie Sadu Ostatecznego, kiedy jako Król, oddzielił jednych ludzi od drugich, jak pasterz oddziela owce od kozłów. Owce postawił po prawej stronie i odezwie się do nich:

„«Pójdźcie, błogosławieni Ojca mojego, weźcie w posiadanie królestwo, przygotowane wam od założenia świata!
Bo byłem głodny, a daliście Mi jeść;
byłem spragniony, a daliście Mi pić;
byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie;
byłem nagi, a przyodzialiście Mnie;

byłem chory, a odwiedziliście Mnie»;

byłem w więzieniu, a przyszliście do Mnie”.

Wówczas zapytają sprawiedliwi: «Panie, kiedy widzieliśmy Cię głodnym i nakarmiliśmy Ciebie? spragnionym i daliśmy Ci pić?

Kiedy widzieliśmy Cię przybyszem i przyjęliśmy Cię?

lub nagim i przyodzialiśmy Cię? Kiedy widzieliśmy Cię chorym lub w więzieniu i przyszliśmy do Ciebie?»

A Król im odpowie: «Zaprawdę, powiadam wam:

Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili».

Wtedy odezwie się i do tych po lewej stronie:

«Idźcie precz ode Mnie, przekłęci, w ogień wieczny, przygotowany diabłu i jego aniołom!

Bo byłem głodny, a nie daliście Mi jeść;

byłem spragniony, a nie daliście Mi pić;

byłem przybyszem, a nie przyjęliście Mnie;

byłem nagi, a nie przyodzialiście Mnie;

byłem chory i w więzieniu, a nie odwiedziliście Mnie».

Wówczas zapytają i ci: «Panie, kiedy widzieliśmy Cię głodnym albo spragnionym, albo przybyszem, albo nagim, kiedy chorym albo w więzieniu, a nie usłużyliśmy Tobie?»

Wtedy odpowie im: «Zaprawdę, powiadam wam:

Wszystko, czego nie uczyniliście jednemu z tych najmniejszych, tegoście i Mnie nie uczynili”.

I pójdą ci na mękę wieczną, sprawiedliwi zaś do życia wiecznego»” (Mt 25,31-46).

Nakaz Chrystus skierował do wszystkich ludzi, sam dając przykład otwarcia się na potrzeby biednych, nieszczęśliwych, poniżonych i cierpiących. Nauka i przykład Chrystusa docierały skutecznie do pierwszych wspólnot chrześcijan, którzy swoim członkom biednym, chorym, ubogim i więźniom udzielali pomocy, a zwłaszcza do bisku-

pów, następców Apostołów, którzy organizowali pomoc charytatywną, angażując w to diakonów, zbierających ofiary od wiernych i rozdzielających je chorym i potrzebującym. Z ofiar zebranych papież Korneiliusz (251-253), utrzymywał w Rzymie, m.in. 1500 wdów, 46 kapłanów, 7 diakonów, 7 subdiakonów, 42 akolitów, oraz 52 egzorcystów, lektorów i ostiariuszów usługujących ubogim i potrzebującym¹. Od połowy III wieku Kościoły bogatsze zaczęły udzielać pomocy Kościołom biedniejszym, np. Kościół rzymski Kościołowi korynckiemu, a ok. 255 roku także Kościołowi kapadockiemu. Po edykcie mediolańskim ogłoszoną w 313 roku i uzyskaniu przez Kościół pełnej wolności działania, rozpoczęło się tworzenie nowych instytucji – gospód lub schronisk dla pielgrzymów i ubogich, przytułków dla starców, inwalidów i kalek, publicznych szpitali oraz pomieszczeń spełniających funkcje naszych hoteli (nieznanych u Żydów ani w społeczności grecko-rzymskiej, stanowiących oryginalny twór chrześcijan). Powstawały one najpierw na Wschodzie pod różnymi nazwami greckimi, które z biegiem czasu zastąpiono mianem ksenodochia (od greckiego *ksenos* – gość, podróżny, pielgrzym). W Kościele zachodnim zwane były – hospicjami (od łac. *hospes* – gość). Zakładali je nie tylko biskupi, lecz także zakony mnisze, przyczyniając się do rozwoju i instytucjonalizacji różnych sposobów działalności charytatywnej Kościoła. Taką akcję po mnichach, rozpoczęli również kanonicy regularni, zwłaszcza duchacy, a kontynuowały zakony rycerskie (m.in. joannici, zakon św. Łazarza), zakony żebrzące (franciszkanie, bonifratrzy, trynitarze, mercedariusze). Dla większości zakonów działalność charytatywna nie stanowiła zasadniczego wymiaru ich działalności, choć na ogół mu towarzyszyła, znajdując wyraz w zaleceniu wielu reguł zakonnych.

Tę działalność na coraz szerszą skalę od XVIII wieku podejmowały wspólnoty mężczyzn, a przede wszystkim kobiet, zwane dziś zgroma-

¹ S. Longosz, *Ksenodochium. Hospicjum wczesnochrześcijańskie (Nazwa, geneza, rozwój regionalny, struktura i organizacja)*, „Vox patrum” 16 (1996), z. 30-31, s. 277.

dzeniami zakonnymi, w których na ręce biskupa składano tzw. śluby proste. Ich dynamiczny rozwój liczebny nastąpił w XIX wieku. W tym okresie uzyskiwały już one aprobatę Stolicy Apostolskiej, lecz ich członków (członkinie) aż do 1900 roku (konstytucja apostolska pap. Leona XIII *Conditae a Christo*, AAS 33 (1900-01) 341-347) uznawano w Kościele za osoby świeckie, żyjące tylko według wzorów zakonnych, a kapłanów w zgromadzeniach – za duchownych diecezjalnych². Działalność taką prowadziły także stowarzyszenia życia wspólnego, w obecnym Prawie Kanonicznym zwane stowarzyszeniami życia apostolskiego³.

I. Działalność charytatywna zakonów

Dawne reguły mnisze poświęcają wiele miejsca szeroko pojętej *gościnności*⁴, jako ulubionemu dziełu miłosierdzia. Uważają ją za obowiązek wynikający z ewangelicznego opisu sądu ostatecznego, gdzie Chrystus – sędzia, utożsamiając się z gośćmi w słowach – „Byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie” (Mt 25,35), uzasadnia przyznanie nagrody wiecznej ludziom gościnnym. Gościnność jako cnotę praktykowali już starożytni anachoreci⁵, żyjący na pustyni, a nieco później cenobici⁶, czyli mnisi żyjący wspólnie na pustyniach Egiptu, dla których Pachomiusz (ok. 292-346 roku) ich założyciel, napisał regułę. Postanawiała ona m.in.: „Gdy przybędą do furty ludzie świeccy lub

² M. Daniluk, *Encyklopedia instytucji życia konsekrowanego...*, Lublin 2000, s. 395-396.

³ Tamże, s. 351-352.

⁴ P. Ladeuze, *Etude sur le cénobitisme pakhémien pendant le IVe siècle et la première moitié du Ve siècle*, Louvain 1898, repr. 1962; M. Daniluk, *Encyklopedia instytucji życia konsekrowanego...*, s. 139-140.

⁵ Tamże, s. 29

⁶ M. Daniluk, *Encyklopedia katolicka*, t. II (1976), kol. 1419-1420.

ułomni, lub istoty słabsze, to jest kobiety, wszystkich należy zgodnie z zarządzeniem przyjąć w oddzielnych miejscach, mężczyzn i kobiety osobno. Z większą czcią i pilnością zaopiekują się przede wszystkim kobietami... Gdyby przybyły pod wieczór, niegodziwością byłoby je odepchnąć; przyjmą je więc w miejscu odseparowanym i zamkniętym, z wszelką karnością i ostrożnością, aby grono braci bez przeszkód mogło spełniać swe obowiązki, i żeby nikomu nie dawać powodu do obmowy⁷. Wszystkie klasztory pachomiańskie, stanowiące prawdziwe osady, rozpowszechnione także poza Egiptem w Palestynie, Syrii, Mezopotamii, Persji i Armenii, mogące liczyć w 1. poł. V wieku, jak szacują niektórzy uczeni, 50 000 mnichów, posiadały osobne budynki dla gości, by nie zakłócali oni mniszego rytmu życia. Do gościnności zobowiązane były na ogół wszystkie klasztory, z wyjątkiem klasztorów mniszek prowadzących życie kontemplacyjne.

Reguła Bazylego (329-379), stawiając w hierarchii cnót na nadrzędnym miejscu miłość Boga i bliźniego, powoływała się na słowa Chrystusa zapisane w scenie sądu ostatecznego: *Bo byłem głodny a daliście Mi jeść; byłem spragniony, a daliście Mi pić; byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie; byłem nagi, a przyodzialiście Mnie, byłem chory, a odwiedziliście Mnie; byłem w więzieniu, a przyszliście do Mnie* (Mt 25,35-36). Podkreślając obowiązek braterskiej służby i gościnności, nakazywała ona zachować umiar i skromność, a w szafowaniu posiłków ograniczyć się do rzeczy koniecznych. Wyżej przypomniane słowa Chrystusa były także podstawą dla działalności społecznej tak samego Bazylego, jak bazyliańskich klasztorów (zakładanie szkół, szpitali i przytułków), zataczających coraz szersze kręgi w związku z dynamicznym rozwojem zakonu za życia Bazylego, zwł. na Bliskim Wschodzie, gdzie było około 80000 mnichów, a w V i VI wieku także w południowych Włoszech, na Sycylii, w Hiszpanii i Francji⁸.

⁷ *Pachomiana Latina*, Źródła monastyczne 11, Tyniec 1996, s. 139, nr 52.

⁸ S. Giet, *Les idées et l'action sociales de saint Basile*, Paris 1941; J. Naumowicz, *Instytucje charytatywne św. Bazylego. „Bazyliada”*, Vox Patrum 16(1996) z. 30-31, s. 125-139.

Tzw. **Reguła Mistrza**, która powstała między 500 a 530 roku w Italii, na południe od Rzymu, zaleca pełnienie dzieł miłosierdzia. **Na pytanie:** „Na czym polega święta sztuka, której opat powinien uczyć uczniów w klasztorze? Odpowiedział Pan przez mistrza: oto jest święta sztuka: ... Posilać ubogich. Odziać nagiego. Odwiedzać chorego. Pogrzebać umarłego. Pomagać w utrapieniu. Pocieszać cierpiącego. Chętnie pożyczać potrzebującym. Pomagać znajdującym się w potrzebie” (rozdz. III)⁹. Mówi także szerzej o jednym z czynów miłosierdzia – gościnności wobec przybysza. Powołując się jednak na wzór i słowa św. Pawła Apostoła „Kto nie chce pracować, niech też nie je!” (2 Tes 3,10), zezwala mu pozostawać bez pracy przez dwa dni ze względu na utrudzenie podróży, a trzeciego nakazuje mu ją wyznaczyć. Jeżeli jej nie podejmie ma opuścić klasztor, by nie wywoływać wobec gości wrogiej postawy braci pracujących na utrzymanie klasztoru (rozdz. LXXVIII)¹⁰. Reguluje również posługę braci w pomieszczeniu (cela) pielgrzymów (rozdz. LXXIX)¹¹.

Podobnie **Reguła Benedykta** (spokrewniona z Regułą Mistrza), która powstała niedługo po 530 roku, w rozdz. 4 zaleca: „Posilać ubogich. Odziać nagiego. Odwiedzać chorego, pogrzebać zmarłego. Pomagać w utrapieniu. Pocieszać cierpiącego”, a w rozdz. 53 szczegółowo traktuje o gościnności, nakazując okazywać przybyszom należyty szacunek i miłość. Podaje także „specjalny ryt” ich przyjęcia, nakładając na przełożonego i braci obowiązek wyjścia naprzeciw gościom, zaleca okazanie pokory przy ich powitaniu i pożegnaniu przez pochylenie głowy, zezwala przełożonemu spożywać posiłek razem z gościem, nawet ze złamaniem postnych przepisów zakonnych, z wyjątkiem dni postu kościelnego. Zaleca też szczególną troskliwość w przyjmowaniu

⁹ *Reguła Mistrza. Reguła św. Benedykta*, Źródła monastyczne 40, Tyniec 2006, s. 106-107; M. Daniluk, *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego...*, s. 242-243.

¹⁰ Tamże, s. 304-306.

¹¹ Tamże, s. 307-309.

ubogich pielgrzymów, „bo w nich przede wszystkim przyjmuje się Chrystusa” i dodaje, że „co do bogatych, to lęk, jaki budzą, zmusza, aby ich szanować”. Przywiązuje wagę do dogodnego usytuowania miejsca i organizacji kuchni służącej opatowi i gościom, odpowiedniej dla nich ilości łóżek i pościeli. Benedykt z Nursji, wielki „humanista”, dostrzegał sprawy na pozór wydawałoby się błahe, a tak ważne w codziennym życiu człowieka¹². W okresie Karolingów większe klasztory benedyktyńskie posiadały zazwyczaj dwa budynki, oba poza obrębem klauzury, jeden dla ubogich (*hospitale pauperum*) i drugi dla gości (*hospitale hospitum*).

Czyny miłosierdzia, w tym bezinteresowna gościnność, ważna cnota zakonna, będąca nakazem nie tylko 4 wspomnianych, lecz wielu innych reguł zakonnych¹³, okazywana przybyšom przez tysiące klasztorów rozsianych po całej Europie, zwłaszcza przy szlakach pielgrzymich do św. Jakuba z Compostelli (Hiszpania) i Rzymu, spełniały ważną rolę społeczną w starożytności i w średniowieczu, zastępując brak takich instytucji użyteczności publicznej, jak dzisiejsze hotele i domy noclegowe.

Do jednego z pierwszych, który prowadził szeroką działalność charytatywną, należał zakon szpitalno-rycerski św. Łazarza (*Ordo sancti Lazari Hierolosymitani*), założony w XII wieku w Ziemi Świętej. Genezę związany był ze wspólnotą ukonstytuowaną ok. 1120 roku na regule św. Augustyna przy szpitalu św. Łazarza w Jerozolimie, którego członkowie głównie trędowaci, zwani byli lazarystami¹⁴. Wspólnota ta w XII wieku przekształcona została w zakon szpitalny z wielkim

¹² *Reguła Mistrza. Reguła św. Benedykta*, Źródła monastyczne 40, Tyniec 2006, s. 474-475.

¹³ B. Degórski, *Uczynki miłosierdzia w świetle starożytnych reguł mniszych*, „Vox Patrum” 16 (1996) z. 30-31, s. 259-274.

¹⁴ Nie należy ich mylić z misjonarzami św. Wincentego a Paulo, założonymi w 1625 roku w Paryżu, tak samo popularnie zwanymi tu od 1632 roku od przeoratu św. Łazarza – wówczas ich domu macierzystego.

mistrzem na czele (również trędowatym), wzorowany na joannitach i templariuszach. Zakon opiekował się trędowatymi, zakładając placówki w Palestynie: w Tyberiadzie (przed 1154 roku), Askalonie (w 1155 roku), Cezarei (w 1160 roku) i Akce (w 1174 roku). W XII wieku został sprowadzony do Francji (tu król Ludwik VII w 1154 roku nadał im zamek Boigny k. Orleanu, stanowiący od poł. XIII wieku jego główną siedzibę) i do Anglii, a następnie do Niemiec, Czech, Szkocji, Szwajcarii, Węgier i Włoch, w których otwierał szpitale dla trędowatych. Ze względu na coraz większe zagrożenie ze strony muzułmanów został przekształcony w zakon rycerski. Po klęsce w obronie Akki w 1291 roku, kiedy polegli prawie wszyscy jego rycerze, przeniósł się do Europy, odzyskując ponownie charakter typowo szpitalny. Wskutek odśrodkowych sił wewnętrznych i zaniku trądu w Europie w XIV wieku, stracił na znaczeniu, chociaż nadal istniał. We Francji został skasowany podczas Wielkiej Rewolucji¹⁵.

Obowiązek działalności charytatywnej, chociaż nie wyrażony *expressis verbis* we *franciszkańskiej regule*, realizowany był w zakonie Braci Mniejszych, którym Franciszek z Asyżu w XIII wieku dał za przykład i wzór Chrystusa z Ewangelii, czyniącego dobrze wszystkim, streszczając to w dewizie zakonu *Pax et bonum – Pokój i dobro*. Franciszkanie wierni tej zasadzie, w imię powszechnego braterstwa, zwłaszcza wobec ubogich i cierpiących, podejmowali się roli

¹⁵ P. Bertrand, *L'Ordre militaire et hospitalier de Saint-Lazare de Jérusalem*, Paris 1935; P. Bertrand de La Grassière, *L'Ordre militaire et hospitaliere de Saint-Lazare de Jérusalem. Son histoire, son action*, Paris 1961; E. Felgi, *Der militärische und hospitalische Orden des Heiligen Lazarus von Jerusalem*, Wien 1978; I. Sggi, W.G. Rödel, *Dizionario degli istituti di perfezione*, t.VI(1980), 404-408, t. VIII(1988), s. 579-582; S. Sahar, *Des Lépreux pas comme les autres. L'Ordre de Saint-Lazare dans le royaume latin de Jérusalem*, „Révue Historique” 267(1982), s. 19-41; G. Coutant, *Les chevaliers et hospitaliers de Saint-Lazare de Jérusalem de 1789 à 1930*, Paris 1984; L. i M. Biallo, *Ordo Militaris et Hospitalaris Sancti Lazari Jerusalem*, Castel de Sangro 1995; M. Daniluk, *Encyclopedia katolicka*, t. XI(2006), kol. 436-438.

mediatorów w walkach i konfliktach, w których najbardziej poszkodowani byli biedni, a we wszystkich swoich klasztorach liczonych na setki przy specjalnej furcie, zwanej jałmużnicą (od udzielania jałmużny) nieśli pomoc ubogim przez zakonnika zwanego jałmużnikiem. I choć sami ubodzy, dzielili się z jeszcze biedniejszymi.

Bracia Mniejsi obserwanci, w Polsce zwani bernardynami (noszący brązowe habity), stanowiący XV-wieczny nurt reformistyczny w zakonie św. Franciszka, zorganizowali ponadto jeszcze inny sposób pomocy bliźnim, wprowadzając instytucję banków pobożnych, zwanych **Montes pietatis**, które przybierały podwójną formę:

- **banków pieniężnych**, udzielających początkowo bezprocentowych, a później nisko oprocentowanych (4-10%) pożyczek pieniężnych;

- **banków zbożowych**, pożyczających ubogim wieśniakom ziarno pod zasiew, zwracane przez nich z nadwyżką po żniwach¹⁶.

Opiekę nad chorymi i ubogimi, jako drugi cel obok duszpasterstwa, mieli **Bożogrobcy** (zwani w Polsce **Miechowitami** – od Miechowa, ich głównej siedziby), Kanonicy Regularni Stróże Najświętszego Grobu Jerozolimskiego (*Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulchri Hierosolymitani*). Założeni w XII wieku w Jerozolimie, zakładali hospicja, które oprócz obowiązku niesienia pomocy materialnej dla ubogich miały za zadanie opiekę nad chorymi. Już w XII wieku zadomowili się w **Polsce**. W średniowieczu prowadzili hospicja w Gnieźnie (od 1243 roku), Głogowie (1248-1488), Pyzdrach (od 1290 roku), Raciborzu (od 1295 roku), Bytomiu (przed 1299 roku), Dzierżoniowie (1315-1432), Ząbkowicach Śląskich (1319-1433), Rypinie (od 1323 roku), Kole (od 1325 roku przez około 100 lat), w Krakowie na Stradomiu (od 1360 roku), Żarnowcu k. Miechowa (od 1403 roku), Sieradzu (przed 1417 roku). Kon-

¹⁶ Szersze informacje o tych bankach, por. Franciszkanizm fenomen nie tylko średniowiecza, s.

gregacja Miechowska prowadziła działalność charytatywną jeszcze w 2. poł. XVIII wieku¹⁷.

Zakonem szczególnie zasłużonym na polu szpitalnictwa byli **Joannici**, Bracia Szpitalni św. Jana Jerozolimskiego (*Fratres Hospitalis sancti Joannis Hierosolymitani*, Zakon Maltański, *Ordo Melitensis*, OMel), zwani od przeniesienia się w 1530 roku na Maltę Kawalerami Maltańskimi. Założeni przez kupców włoskich w Jerozolimie przy hospicjum usytuowanym obok kościoła św. Jana Jałmużnika i zatwierdzeni w 1113 roku przez pap. Paschalisa II, mieli za cel nieść pomoc chorym, ubogim i pielgrzymom. W 1136 roku wprowadzili do zakonu klasę rycerzy, czyli kawalerów, którzy, tak jak inni bracia, składając śluby zak., mieli obowiązek zbrojnym ramieniem ochraniać szpital, stanowiący już wówczas wielki kompleks budynków, złożony z 3 kościołów, szpitala w sensie właściwym, pomieszczeń dla pielgrzymów i konwentu dla braci pielęgniarzy. Mógł on pomieścić ok. 2 000 osób. Podobne szpitale wzniesli w tym czasie w Margacie (Syria) oraz w Akce po jej zdobyciu przez krzyżowców w 1191 roku. Pierwotna reguła zakonu, obowiązująca od 1180 roku w Jerozolimie, formułowała zasady higieniczne, wprowadzając osobne poślanie i bieliznę pościelową dla każdego chorego, jej zmianę 3 razy w tygodniu, separację zakaźnie chorych od innych pacjentów oraz określała metody terapii, nieraz bardzo zbliżone do dzisiejszych, jak np. zespołowe stawianie diagnozy oparte na analizie moczu i kału, stosowanie odpowiedniej diety, np. białego chleba. Nakazywała także rycerzom odwiedzać chorych 2 razy dziennie, a pielęgniarzom, by chętnie im służyli. Część braci zajmowała się obsługiwaniem pielgrzymów. Joannici wprowadzili w zakonie także ka-

¹⁷ M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie*, „Nasza Przeszłość” 17(1963) s. 5-60; J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach Polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, Kraków 1966, t. I, s. 436-437, 504-505, [całość stron artykułu]: 373-474; Z. Pęckowski, *Encyklopedia katolicka*, t. II(1976), kol. 877-882; *L'ordine del santo Sepolcro e la terra Santa*, b.m.w., 1986.

pelanów dla zabezpieczenia chorym posługi religijnej. Po osiedleniu się w 1530 roku na Malcie, zbudowali tam szpital na 300 łóżek, nazwany Świętą Infirmierią, ze szczególną troską kontrolowali jakość leków, a także piekarnie i rzeźnie, aby zapobiegać epidemiom.

Od początku na Malcie przeprowadzali sekcje zwłok, a wielki mistrz Michel Cotoner utworzył 1676 roku w Świętej Infirmierii katedrę anatomii i zobowiązał lekarzy i pielęgniarzy do udziału w każdy czwartek w lekcjach anatomii. Od poł. XIX wieku wraz ze zmniejszaniem się liczby regularnych członków zakonu powstawały coraz liczniejsze związki narodowe Kawalerów Maltańskich, zrzeszające osoby świeckie, zobowiązane do realizowania doskonałości zgodnej ze swoim stanem i służby charytatywnej, którą pełnili ofiarnie zwłaszcza podczas obu wojen światowych. Obecnie pomagają chorym na trąd w Afryce, ofiarom wojen, wypadków i kataklizmów, niosą pomoc medyczną w przychodniach i ambulansach.

Zapleczem dla szpitalnej i militarnej działalności zakonu w średniowieczu były rozsiane w Europie komandorie, czyli posiadłości ziemskie zarządzane przez zasłużonych joannitów, którzy określoną część dochodów przekazywali do głównego skarbcza zakonu. W komandoriach europejskich usytuowanych w sąsiedztwie portów, przy szlakach pielgrzymkowych, zwłaszcza do św. Jakuba w Compostelli (Hiszpania) i Rzymu oraz ważniejszych drogach zorganizowali sieć szpitali i hospicjów (przytułków). Do **Polski** zostali sprowadzeni w XII wieku do Zagościa. Zorganizowali tu sieć komandorii, gęstą zwłaszcza na Śląsku, które część dochodów przeznaczały na finansowanie działalności zakonu. Własne szpitale prowadzili tylko w Kłodzku i Złotoryi, a w zarząd przejęli szpitale w Głubczycach (od 1283 roku do reformacji) i we Wrocławiu (2. poł. XIV wieku). Powołany w 1920 roku Związek Polskich Kawalerów Maltańskich, nie mógł prowadzić działalności w Polsce komunistycznej. Rozpoczął ją dopiero podczas stanu wojennego w 1981 roku, przysyłając konwoje z lekami i żywnością oraz

organizując pomoc dla dzieci. Jego członkowie pełnili służbę sanitarną w Częstochowie podczas światowego spotkania młodzieży z Ojcem świętym Janem Pawłem II w 1991 roku. Związek Polski w 2000 roku liczył ok. 90 osób, z których 20 mieszkało w Polsce¹⁸.

Dynamiczną działalność szpitalniczą rozwinęli **Duchacy**. Ich Zakon Świętego Ducha, oparty na regule Augustyna, założony został w 1175 roku we Francji przez Gwidona z Montpellier. Przystosował on dla niego konstytucje joannitów. Każdy duchak, składając profesję zakonną dołączał do niej czwarty specjalny ślub według następującej formuły: „poświęcam i ofiaruję siebie samemu Bogu, Najświętszej Maryi Pannie i naszym **chorym** panom, biednym, że po wszystkie dni mojego życia będę ich sługą”. Zatwierdzeni w 1198 roku przez pap. Innocentego III objęli w 1204 roku szpital Santa Maria in Saxia w Rzymie. W XIII wieku rozprzestrzenili się prawie we wszystkich krajach Europy, mając 300 placówek. W XV wieku prowadzili 400 szpitali we Francji, 280 we Włoszech, 37 w Niemczech, 128 w Hiszpanii i Portugalii, 40 w Danii oraz 35 w Norwegii i Szwecji. W XVI wieku założyli szpitale w obu Amerykach i Indiach. Upadek zakonu liczącego 1000 klasztorów nastąpił podczas wojen religijnych w XVI wieku. Kompleks budynków duchaków, położony zazwyczaj nad rzekami blisko obronnych murów miasta, by oddalić chorych od zdrowych mieszkańców miasta, a równocześnie w razie napadu nieprzyjaciela zapewnić im bezpieczeństwo, składał się z kościoła, szpitala dla mężczyzn i kobiet, szkoły, odrębnych pomieszczeń dla braci i sióstr (istniała gałąź żeńska zw. duchaczkami, istniejąca do dziś w Polsce). Duchacy do szpitali przyjmowali wszystkich potrzebujących pomocy bez względu na płeć, pochodzenie spo-

¹⁸ P. Czerwiński, *Zakon Maltański i jego stosunki z Polską na przestrzeni dziejów*, Londyn 1964; G. de Pierredon, *Formation des Associations nationales*, Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte 30(1972), z. 3-5, 113-124; K. Dola, *Zakon joannitów na Śląsku do połowy XIV wieku*, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 3(1973), s. 43-86; M. Daniluk, *Encyklopedia katolicka*, t. VIII(2000), kol. 38-46.

łeczne i narodowe, zawód i wyznanie. Konstytucje zak. nakazywały im raz w tygodniu poszukiwać ubogich i chorych po wsiach i miastach, umieszczać w domu Świętego Ducha oraz przyjmować darmo do szpitali porzucone sieroty i ciężarne kobiety; a w razie braku miejsca w szpitalu, pielęgowali chorych w domach. Szczególną troską otaczali dzieci, zwłaszcza nieślubne, znalezione, a także podrzucone w specjalnie przygotowanym miejscu przy bramie szpitala (dostępnym o każdej porze dnia i nocy, i zapewniającym całkowitą dyskrecję osobie pozostawiającej dziecko, obecnie zwanymi oknami życia), lub urodzone w szpitalu. Dzieci nieślubne pozostawione przez matki w szpitalu były na podstawie przywileju papieskiego legitymowane, wychowywane przez duchaków i kształcone zależnie od zdolności. Niekiedy za wynagrodzeniem oddawano je na wychowanie wiejskim kobietom i kontrolowano ich postępowanie (przypomina to obecną instytucję rodzin zastępczych). Dorastającym dziewczętom zapewniało się posag, aby ułatwić im zawarcie małżeństwa. Przez szeroką działalność charytatywną (w XII-XVII wieku prowadzili w sumie w Europie ok. 1240 szpitali) łagodźli społeczny problem chorych i ubogich, a przez szczególną troskę o dzieci świadczyli o ich godności i prawach w ludzkiej wspólnotce.

Do Polski sprowadził ich biskup krakowski Iwon Odrowąż (1218-1229) i osiedlił w Prądniku pod Krakowem, a biskup Jan Prandota (1242-1266) przeniósł do miasta, oddał im kościół parafialny św. Krzyża z zabudowaniami klasztornymi i gospodarczymi, odrębnymi dla siostr i braci. Następne klasztory powstały, m.in. w Kaliszu (przed 1282 roku), Sławkowie (w 1296 roku) oraz szpital w Sandomierzu (w 1312 roku). Macierzysty klasztor krakowski, ze szpitalem na ok. 350 osób i wychowywanymi tam ok. 120 dziećmi, w 1528 roku liczył 30 zakonników. Wszystkie dzieci do lat 7 wychowywały dziewczki. Po ukończeniu 7 roku życia chłopców przejmowali duchacy i uczyli w szkole klasztornej. Po jej ukończeniu przygotowywali ich zawodu, a zdolniejszych posyłali na Uniwersytet Jagielloński. Posagi dla ubogich dziewcząt za-

bezpieczone były z dochodów królewskich żup solnych w Wieliczce. Duchacy polscy w pracy szpitalnej podkreślali znaczenie osobistych kontaktów z pacjentami. Dlatego na braciach spoczywał obowiązek codziennej rozmowy z chorymi lub czytania im ksiązek o treści religijnej. Prowincja polska Duchaków, licząca w 1777 roku 14 zakonników, została skasowana 1783 roku. Decyzją Rady Miejskiej Krakowa rozpoczęto w 1892 roku burzenie ich szpitala i kościoła Świętego Ducha, by przygotować miejsce pod budowę stojącego do dziś teatru im. Juliusza Słowackiego (przy ul. Szpitalnej)¹⁹.

Bonifratrzy, Zakon Szpitalny św. Jana Bożego (*Ordo Hospitalarius sancti Joannis de Dei*, FBF, z włoskiego Fate Bene Fratelli – Czyńcie dobrze bracia), zakon braci zakonnych (bez święceń kapłańskich), zasłużony dla szpitalnictwa, zał. w 1540 roku w Grenadzie (Hiszpania) przez Jana Bożego (1495-1550). Szybko rozprzestrzenił się w Hiszpanii i Włoszech. Jego członkowie, podzieleni na dwie kongregacje hiszpańską i włoską, zobowiązując się specjalnym czwartym ślubem dożywot-

¹⁹ P. Brune, *Histoire de l'Ordre Hospitalier du Saint-Esprit au cours des siècles*, Lons-le Saunier 1892, 19402; L. Wachholz, *Szpitala krakowskie 1220-1920*, Kraków 1921, t. I, s. 54-104; K. Antosiewicz, *Opieka nad biednymi i chorymi w krakowskim szpitalu Świętego Ducha (1220-1741)*, Roczniki Historyczne 26(1978), z. 2, s. 35-39; K. Antosiewicz, *Encyklopedia katolicka*, t. IV(1983), kol. 299-301; K. Antosiewicz, *Opieka nad dziećmi w Zakonie Świętego Ducha w Krakowie*, w: *Z badań nad zakonem i stosunkami wyznaniowymi w Polsce*, Lublin 1984, s. 45-88; J.G. P De Angelis, *L'ospedale di Santo Spirito in Saxia e le sue filiali nel mondo. L'assistenza medica e sociale dal secolo XII al secolo XIX in Europa, Asia, Africa, America*, Roma 1958; tenże, *L'ospedale di Santo Spirito in Saxia. I. Dalle origini al 1300. II. Dal 1301 al 1500*, Roma 1960-1962; K. Antosiewicz, *Zakon Ducha Świętego de Saxia w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przeszłość” 23(1966), s. 167-198; J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach Polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, Kraków 1966, t. I, s. 507; P. Czerwiński, *Zakon Maltański i jego stosunki z Polską na przestrzeni dziejów*, Londyn 1964; J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, Kraków 1966, t. I, s. 449-451; M. I. Drozd, *Miłosierdzie jako rys postawy chrześcijańskiej według Gwidona z Montpellier i konstytucji zakonu Ducha Świętego de Saxia*, w: *Homo meditans*, t. 5, 1989, s. 135-156.

niego usługiwania chorym, pracowali w szpitalach swego zakonu. Przy końcu XVII wieku kongregacja hiszpańska licząca 1250 braci obsługiwała 138 szpitali, a włoska, licząca 1650 braci – 155 szpitali. Zakon cieszył się powszechnym uznaniem z racji fachowego przygotowania szpitalnego swoich członków i dobrego wyposażenia szpitali, ofiarnego niesienia pomocy zakaźnie chorym (w Hiszpanii podczas 12 epidemii w latach 1581-1832 zmarło 200 braci), szczególnej opieki nad przewlekłe chorymi, zwłaszcza psychicznie i rannymi w lazaretach w okresie wojen. Pierwszy klasztor w **Polsce** założyli bonifratrzy w 1609 roku w Krakowie, przy którym w 1610 roku zorganizowali szpital na 12 łóżek, w 1611 roku objęli szpital w Zebrzydowicach. Od 1630 do 1660 roku powstało 11 klasztorów z placówkami szpitalnymi, m.in. w Wilnie, Łucku, Gdańsku, Nowogrodzku, Lublinie, Zamościu, Warszawie i Lwowie, a do 1795 roku następne – w Przemyślu, Cieszynie, Mińsku, Grodnie, Wysokiem Litewskim i Kaliszu. W polskim szpitalnictwie w XVII i XVIII wieku byli jedynym zakonem z wykwalifikowaną kadrą pielęgniarstwa, farmaceutyczną i medyczną. Zakładali szpitale dla psychicznie chorych i specjalizowali się w ich leczeniu. Pierwszy taki szpital w **Polsce** założyli w Warszawie. Do dziś słyną za granicą i u nas jako specjaliści od ziołolecznictwa. W 2012 roku zakon liczył 1134 członków, w tym 153 kapłanów, w 232 klasztorach²⁰.

²⁰ *Trzechsetletni jubileusz bonifratrów Krakowie*, Kraków 1910; T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru bonifratrów w Zebrzydowicach*, Wadowice 1911; *Festschrift des Klostershospitals der Barmherzigen Order in Breslau zur Zweijahrthundertfeier 1712 bis 1912*, Wrocław 1921; T. Lapiński, *Szpital Jana Bożego. 200-letni jubileusz (1728-1928)*, Warszawa 1928; S. Rosiak, *Bonifratrzy w Wilnie*, Wilno 1928; W. Ziembicki, *Założenie klasztoru i szpitala bonifratrów we Lwowie*, „Biblioteka Lwowska” 31-32(1932), s. 387-398; T. Corentin, *L'oeuvre hospitalière de saint Jean de Dieu et de son ordre*, Paris 1937; G. Antropius, *La spiritualité de l'Ordre hospitalier de saint Jean de Dieu*, Paris 1950; J. Monvale, *Les frères hospitaliers de saint Jean de Dieu*, Paris 19503; S. Montserrat Figueras, *Las actividades medico-castrenses de la inclita orden hospitalaria de san Juan de Dios*, Madrid 1950; G. Antropius, *La spiritualità dell'ordine ospedaliero di san Giovanni di Dio*, Milano 1951; V. Blancard, *Catholici-*

Kamilianie, Zakon Kleryków Regularnych Posługujących Chorym (*Ordo Clericorum Regularium Ministrantium Infirmis*, MinInf). Założeni w 1584 roku w Rzymie przez św. Kamila Lellis (1550-1614) mieli służyć chorym, nawet zadżumionym, w szpitalach oraz od 1540 r w domach prywatnych, a kapłani nieść im pomoc religijną, do czego zobowiązywali się czwartym ślubem za wzorem Chrystusa, miłosiernego samarytanina, który przeszedł dobrze czyniąc. W 1595 roku objęli oni Ospedale Maggiore (główny szpital) w Mediolanie, nieco później szpitale w Genui, Neapolu, Ferrarze, Mantui, Florencji i innych miastach Włoch. Wierni powołaniu z narażeniem życia pielęgowali chorych podczas epidemii w latach 1590-1591 i w 1596 roku w Rzymie, a w 1600 roku w Noli. Podczas zarazy w 1624 roku w Palermo, z 13 zakonników opiekujących się chorymi zmarło 6, a w 1630 roku ze 120 kamilianów opiekujących się chorymi w Mantui, Mediolanie, Bolonii, Modenie, Imoli, Ferrarze, Florencji, Lukce – aż 56, próbując zapobiec szerzeniu się zarazy przez izolowanie chorych, dezynfekowanie ich rzeczy i odzieży oraz usuwanie nieczystości. Straty personalne, zmiany w charakterze jego posługi ograniczanej do opieki duszpasterskiej nad konającymi zyskała im miano „ojców dobrej śmierci”. Kamilianie prowadzili taką działalność podczas epidemii w XIX wieku, a także udzielali pomocy rannym podczas

sme hier ajuourd'hui, demain, Paris, t. IV(1956), s. 1601-1603; A. Pazzini, *Assistenza e ospedali nella storia dei Fatebenefratelli*, Torino 1956; J.C. Gómez, *Historia de la Orden hospitalaria de san Juan de Dios*, Granada 1963; G. Russotto, *San Giovanni di Dio e il suo Ordine ospedaliero*, I-II, R 1969; tenże, *Spiritualità ospedaliera*, R 1969; A. Schletz, *Ludwik Perzyna, lekarz, nauczyciel, wychowawca ludu*, „Nasza Przyszłość” 13(1961), s. 97-144; J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, Kraków 1970, t. II, s. 585-589; J. Duchniewski, *Encyklopedia katolicka*, t. 2(1976), kol.799-801; H. Strohmayer, *Der Hospitalorden des hl. Johannes von Gott. Barmherzige Brüder*, Ratisbona 1978; G. Rusotto, *Origine ed evoluzione storica del voto di ospitalità dei fatebenefratelli*, R 1978; R. Botiffoll, *Dizionario degli istituti di perfezione*, t. VI(1980), kol. 982-988.

wojen. W XX wieku podjęli również pracę w krajach misyjnych, między innymi wśród trędowatych.

W Polsce rozpoczęli działalność na Śląsku, gdzie w Miechowicach k. Bytomia (obecnie jego dzielnica) w 1904 roku otworzyli dom, przeniesiony w 1907 roku do wybudowanego klasztoru w Tarnowskich Górach. Tu włączyli się w akcję zwalczania alkoholizmu, w prowadzonym przez nich zakładzie odwykowym. W 1926 roku założyli w Zabrze 2 domy opieki społecznej, w 1980 roku w Piastowie – dom opieki dla chorych na AIDS, w 1988 roku w Zbrostawicach – dom dla niepełnosprawnych umysłowo, w 1992 roku w – jadłodajnię dla bezdomnych i punkt medyczny na Dworcu Centralnym, w 1992 roku w Hutkach – dom opieki społecznej, w 1994 roku w Pilchowicach – zakład dla dzieci specjalnej troski, a w 1995 roku w Wiśniczu – dom spokojnej starości. Pomoc duchową i materialną dla skrajnie biednych i bezdomnych (m.in. punkt apteczny, punkt pomocy medycznej, bar charytatywny, noclegownia, biuro pracowników socjalnych) organizowała Kamilińska Misja Pomocy Społecznej powołana w 1992 roku przez Bogusława Walecznego, który jest jej pełnomocnikiem z ramienia władz zakonnych. W 2012 roku zakon liczył 1151 członków, w tym 681 kapłanów, w 172 klasztorach²¹.

Inną formę działalności charytatywnej rozwijali Trynitarze, Zakon Najświętszej Trójcy od Wykupu Niewolników (*Ordo Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*, OSST), założeni w 1198 roku w Cerfroid (Francja) przez św. Jana z Mathy (1160-1213) i Feliksa z Valois (ok. 1130-1212), zatwierdzeni przez Stolicę Apostolską w 1198 roku, mieli za cel złagodzenie nabrzmiałego wówczas problemu nie-

²¹ M. Endizzi, *Bibliografia camiliana*, Verona 1910; M. Vanti, *San Giacomo degli incurabili in Roma nel Cinquecento*, Roma 1938, 19912; P. Sannazzaro, *Storia dell'Ordine Camiliano (1550-1699)*, Torino 1986; *Kamilianie dzisiaj: zakon posługujących chorym*, Roma 1987; E. Spogli, *La diaconia di carità dell'Ordine Camiliano*, Roma 1988; J. Kuk, *Encyklopedia katolicka*, t. VIII(2000), kol. 501-502, 503-506.

wolników chrześcijańskich, narażonych na utratę wiary, przez wykupywanie ich z niewoli saracenów (nazwa arabów średniowieczu). Zakon zobowiązany był dzielić własne dochody na 3 części, z których 2/3 służyło na utrzymanie wspólnoty i wykonywanie zwykłych dzieł miłosierdzia, a 1/3 przeznaczana była wyłącznie na wykup niewolników. Podczas cotygodniowej kapituły konwentualnej (zebrania wszystkich zakonników danego klasztoru) zdawano sprawozdanie z wykonania tego przepisu. Wykupowani bywali także niewolnicy niechrześcijanie, aby wymienić ich za niewolników chrześcijańskich. Dla skutecznego zbierania jałmużny na wykup niewolników, zakładali Bractwa Najświętszej Trójcy. Zakon dynamicznie rozwijał się w Europie i Azji Mniejszej, gdzie w 1240 roku liczył ponad 600 klasztorów i 5000 zakonników. Ich liczba ciągle wzrastała w okresie późniejszym. W XIII i XIV wieku prowadził dynamiczną akcję wykupu niewolników. Jednak dopiero od XV wieku, a zwłaszcza od XVI wieku istnieje jej pełniejsza dokumentacja. Hiszpański trynitarz Antonio de la Paz zorganizował w 1535 roku w Tunisie dużą redempcję, wykupując 5000 chrześcijan, w Hiszpanii (od 1580-1769 roku) trynitarze przygotowali 36 redempcji, wykupując ok. 7000 chrześcijan, a ich surowsza gałąź Trynitarze Bosi (1625-1768) – 24 redempcje, uwalniając 4893 chrześcijan. Włączając tu chrześcijan, uwolnionych przez trynitarzskich administratorów szpitali w Algierze i Tunisie, w ciągu trzech wieków wykupili ponad 17000 chrześcijan, we Francji od początku XVI wieku do 1540 roku dokonali co najmniej 12 redempcji, w XVII i XVIII wieku – 52 redempcje, a w 47 z nich wykupili 2323 niewolników. W Portugalii (1558-1778) przeprowadzili 44 redempcje, uwalniając 9076 chrześcijan. Historiografowie zakonu podają jednak liczbę minimum 50 redempcji portugalskich i co najmniej 11200 wykupionych niewolników, w Austrii i na Węgrzech (1691-1783) – 31 redempcji, uwalniając 3960 osób, we Włoszech (1717-1766) – 21 redempcji, wykupując 477 osób.

W **Polsce** działający już w 2. poł. XVII wieku trynitarze bosi (stanowiący reformę trynitarzy), założyli w 1685 roku klasztor we Lwowie oraz ok. 30 dalszych klasztorów, m.in. w Warszawie (1688), Krakowie (1688), Wilnie (1700), Lublinie (pocz. XVIII wieku), a zwłaszcza na południowo wschodnich rubieżach Polski, z erygowaną w 1727 roku prowincją zak. z ośrodkiem we Lwowie; w latach 1688-1782 zorganizowali tu 18 redempcji, uwalniając 517 osób, w tym 398 mężczyzn, 65 kobiet oraz 54 dzieci (chłopców i dziewczynek w wieku od kilku miesięcy do 17 lat) za ogromną wówczas sumę 573427 zł polskich. Aby zdać sobie sprawę z wartości tej sumy, dodajmy dla przykładu, że w 1700 roku jedna para luksusowych trzewików męskich kosztowała od 100 do 150 groszy (1 złoty polski liczył 30 groszy), a murarz zarabiał dziennie od 20-50 groszy, a w 2. poł. XVIII wieku profesor wykładowca na uniwersytecie otrzymywał rocznie 2500 zł polskich (by zarobić sumę ponad 500000 zł polskich musiałby pracować ponad 200 lat), podporucznik – 1200 zł polskich, a roczne wyżywienie studenta w bursie kosztowało 500 zł polskich.

Za przygotowanie redempcji, czyli wykupu niewolników (a więc ustalenie ich miejsca, nawiązania kontaktów z ich właścicielami, zorganizowanie tłumaczy, pertraktacje co do ceny wykupu, troskę o pożywienie, ubranie i leki dla wyzwolenców, zapewnienie im bezpieczeństwa w drodze powrotnej) i sam akt wykupu odpowiedzialny był specjalnie przeznaczony do tego zakonnik, zwany redemptorem. Zachowane listy redempcji podają nazwisko i imię wyzwolenca, miejsce pochodzenia, wiek, okres spędzony w niewoli i zapłaconą za niego sumę. Oto kilka przykładów:

- Z VIII redempcji 1706 roku – Przeworska Helena Wiktoria, szlachcianka z województwa ruskiego, wiek lat 17, niewoli lat 9 – zamieniona na Tatara ocenionego na 910 zł z dopłatą 1 950 zł, razem 2 860 zł;
- Z IX redempcji 1712 roku – Kobierska Katarzyna, wiek lat 46, niewoli lat 23, Kobierski Antoni, wiek lat 46, niewoli lat 23, Kobierski

Feliks, wiek lat 5 urodzony w Tartarii, Kobierski Franciszek, wiek lat 50, w niewoli lat 23, Kobierski Stanisław, wiek lat 25, w niewoli lat 23; cała rodzina wykupiona za łączną kwotę 4860 zł;

- Z X redempcji 1720 roku – Agnieszka N., ur. w Tartarii, ochrzczona w Lublinie, wiek lat 5 – 750 zł; Katarzyna, z województwa ruskiego w starym wieku wykupiona – 18 zł; Komorowski Stanisław, szlachcic, porucznik chorągwi Słuszki z woj. sieradzkiego wzięty pod Kamieńcem, wiek lat 90, w niewoli lat 48 – łącznie 1080 zł;
- Z XIII redempcji 1752 roku – Skwarkowski Aleksander, z woj. bracławskiego, wiek lat 70, niewoli lat 55 – 1098 zł; Starzyński Wawrzyniec, szlachcic z ziemi przemyskiej, wiek lat 78, niewoli lat 58 – 990 zł.

Te suche i zwięzłe informacje z list redempcji dotyczące 517 osób ukazują z jednej strony ogrom ludzkich nieszczeńć, a z drugiej – ofiarność zakonników owładniętych duchem miłości bliźniego; o przybyciu jeńców trynitarze powiadamiali okoliczną ludność, która widząc nieszczeńników powracających z niewoli ofiarniej dawała jałmużny na dalsze redempcje. Wprowadzali wyzwolenców uroczyście do swoich kościołów, udzielali im sakramentów i otaczali opieką aż do czasu ich przekazania rodzinom. Wzruszające sceny spotkania z bliskimi, nieraz po wielu długich latach, wyciskały łzy także u przygodnych świadków.

Zakon Trynitarzy na terenach zaboru austriackiego został skasowany w 1783 roku przez cesarza Józefa II, a na terenach zaboru rosyjskiego w XIX wieku. Wskutek dezaktualizacji dawnego celu wykupu niewolników zajmuje się on akcją wyzwalań chrześcijan, znajdujących się w wyjątkowo trudnych warunkach, ze zniewolenia społecznego, grożącego im utratą wiary. Kronikarze zakonu, szacując łącznie uwolnionych przez zakon chrześcijan, podają cyfrę od 45 000 do 90 000 osób. Przyjmując nawet ich najmniejszą liczbę szacunkową, podziwu godny jest dynamizm charytatywnej działalności tego zakonu²². Istnie-

²² P. Deslandres, *L'Ordre de la Très Sainte Trinité pour le rachat des captifs* I-II, Thoulouse 1903; J. Chołodecki Białynia, *Trynitarze*, Lwów 1911; J. Borrego, *La regla de la*

jący nadal zakon Trynitarzy, w 2012 roku liczył 631 członków, tym 409 kapłanów, w 103 domach.

Podobny cel jak Trynitarze mieli **Mercedariusze** – Zakon Najświętszej Maryi Panny od Wykupu Niewolników (*Ordo de Mercede Captivorum*, OdeM), zwany popularnie. Założony został w 1218 roku w Barcelonie (Hiszpania) przez Piotra Nolasco (1189-125, św.), na regule św. Augustyna. Jego Konstytucje (zbiór norm szczegółowych regulujących życie i organizację), stanowiące uzupełnienie reguły, tak określały cel zakonu: „Zakonnicy profesji tego zakonu – z wiarą w Jezusa Chrystusa, z nadzieją w zbawienie i z prawdziwą miłością do Tego, który na tym świecie przyjął ciało z Maryi Dziewicy – niech pracują chętnie, dobrowolnie, z każdym dziełem związanym z nawiedzaniem i wyzwalaaniem tych chrześcijan, którzy znajdują się w niewoli i mocy saracenów i innych wrogów nauki Chrystusa i niech okazują w razie konieczności zawsze radosną gotowość oddania za nich życia, jak Jezus Chrystus oddał je za nas”. Głównym celem zakonu było podtrzymanie wiary, zagrożonej zwłaszcza u chrześcijan wziętych do niewoli przez saracenów. Realizowano to przez wykup chrześcijańskich niewolników, a w razie braku pieniędzy, w szczególnym zagrożeniu wiary, przez zastępowanie

Orden de la Santísima Trinidad, Roma 1973; Ginarte González, *La Orden Trinitaria*, Salamanca 1979; W. Brodman, *The Trinitarian and Mercedarian Orders. A Study of religious Redemptionism in the Thirteenth Century*, Londyn 1980; *Captivis libertas. Congresso dell'apostolato redentivo-misericordioso dell'Ordine Trinitario*, t.1, Rocca di Papa 1982; G. Cipollone, *L'Ordre de la Sainte Trinité et la redemption des captifs (1198). Les trinitaires dans le Midi*, „Cahiers de Fanjeaux”, Toulouse 18(1983) s. 135-156; F. Cresti, *Documenti sul Maghreb dal XVII al XIX secolo*, Perugia 1988 (zawiera dokumenty dotyczące działalności trynitarzy z okresu 1638-1892); *Las dos órdenes redentoras en la Iglesia*, Madrid 1989; J. Pujana, *Dictionnaire de spiritualité d'ascétique et mystique*, t. XV(1990-1991), s. 1259-1287; C. Cipollone, *Dizionario degli istituti di perfezione*, t. IX(1997), s. 1330-1370; tenże, *La Familia trinitaria (1198-1998)*, Roma 1998; *La liberazione dei „captivi” tra cristianità e islam*, Citta del Vaticano 2000; Th. Knecht, *Catholicisme hier aujourd'hui, demain*, Paris, t. XV(2000), s. 333; E. Ziemann, *Encyklopedia katolicka*, t. XIX(2013), kol. 1093-1094.

ich w niewoli własnymi osobami. Do tego mercedariusze zobowiązywali się czwartym ślubem. Wskutek dezaktualizacji tego celu w 1880 roku, zachowując cel pierwotny – odkupienie – składali ślub prowadzenia misji i pracy wśród młodzieży, a po soborze Watykańskim II zwalczania współczesnych form niewoli społecznej, politycznej i psychologicznej, a więc z wszelkich sytuacji przeciwnych orędziu Ewangelii, grożących osłabieniem lub utratą wiary. Zakon zajął się także więźniami i ekswieżniami oraz ich rodzinami. Duchowość zakonu charakteryzuje się naśladowaniem Jezusa w jego misji Odkupiciela całego rodzaju ludzkiego. Wszyscy zakonnicy byli zobowiązani do zbierania pieniędzy na wykup niewolników przy pomocy kwesty (zbieranie jałmużny od drzwi do drzwi osobiście przez kwestarzy, zgodnie z przepisami reguły i za zgodą przełożonych), a tam gdzie oni nie zdołali dotrzeć, kwestę prowadziły bractwa zakładane przez Piotra Nolasco. Kwestę na ten cel prowadziły także mercedariuszki, stanowiące gałąź żeńską mercedariuszy i istniejące już w 2. poł. XIII wieku, które otaczały opieką wyzwolenców aż do chwili przekazania ich rodzinom (po Soborze Trydenckim zmuszone do wprowadzenia klauzury stały się mniszkami II zakonu mercedariuszy). Liczba, chrześcijan wyzwolonych z niewoli tureckiej przez mercedariuszy w 345 aktach redempcji sięga 100000; ostatnia redempcja w Tunisie w 1798 roku, przyniosła wolność 830 chrześcijanom schwytanym przez Maurów na Sardinii. Zakon mercedariuszy istnieje nadal. W 2012 roku liczył 631 członków, w tym 409 kapłanów, w 103 klasztorach. Obecnie jego celem jest umacnianie i obrona wiary u prześladowanych, apostołstwo w więzieniach, duszpasterstwo i misje oraz nauczanie i wychowywanie młodzieży w środowiskach nieprzychylnych chrześcijaństwu²³.

²³ F. Gazulla, *La Orden de Nuestra Señora de la Merced I-II*, Barcellona 1934; G. Vázquez, *Manual de historia de la Orden de Nuestra Señora de la Merced I-II*, Toledo 1936; J. B. Herrada Armijo, *El voto de redención en la Orden de la Merced*, Santiago 1951; A. Rubino, *L'Ordine della Mercede e il voto di redenzione*, Roma 1961; P. P. Donnelly, *Cristianos cautivos para la Orden de la Merced*, Roma 1978; J. Rubio Millán, *La orden de Nuestra Señora de la Merced (1301-1400)*, Roma 1992.

Omówione wyżej tylko najważniejsze aspekty działalności charytatywnej, podejmowanej przez zakony od starożytności, przez średnio-wiecze, aż do czasów nowożytnych, budzą podziw śmiałością inicjatyw i rozwiązań. Dawne zakony, z których wiele istnieje obecnie, przetarły szlaki, kładąc fundament dla różnorodnej i bogatej, do dziś prowadzonej działalności charytatywno-społecznej wielu zgromadzeń zakonnych i stowarzyszeń życia apostolskiego, zwłaszcza żeńskich, które zaczęły powstawać od XVI wieku.

II. Działalność charytatywna zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich

Genezę zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich należy wiązać z powstającymi spontanicznie od XIII wieku wspólnotami tercjarskimi, których członkowie i członkinie, żyjąc pod jednym dachem, w odrębnych pomieszczeniach, bez składania ślubów lub ze ślubami czasowymi lub wieczystymi, prowadzili zewnętrzną działalność. Śluby ich uznawane były przez Kościół za śluby prywatne, ponieważ za śluby zakonne uznawał on tylko śluby uroczyste²⁴, składane w zakonach zatwierdzanych aż do końca XVI wieku. Niechętna postawa Stolicy Apostolskiej wobec powstawania nowych wspólnot i nowych form życia na wzór zakonny, nie mieszczących się w strukturach zakonów, znalazła wyraz w żądaniu konstytucji apostolskiej Piusa V *Circa pastoralis* (z 1566 roku), aby tercjarki żyjące wspólnie złożyły uroczyste śluby zakonne i wprowadziły klauzurę, a konstytucja apostolska *Lubricum vitae genus* (z. 1568) również tercjarzom nakazała przyjąć jedną z zatwierdzonych dotychczas reguł zakonnych i złożyć śluby uroczyste. Nakaz ten pozostał częściowo bezskuteczny, gdyż nadal powstawały wspólnoty ze ślubami zwykłymi, zatwierdzane przez biskupów, ze względu na potrzebę działalności charytatywnej w ich diecezjach. Postanowienia pap. Piusa V, dotyczące

²⁴ M. Daniluk, *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego...*, s. 378.

wspólnot żeńskich ze ślubami zwykłymi bez klauzury odwołał w 1749 roku pap. Benedykt XVI konstytucją *Quamvis iusto*, zezwalając na ich powstawanie.

Uwagi wstępne

Podstawę do opracowania wykazu charytatywnych zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich oraz stowarzyszeń życia apostołskiego na prawie papieskim (które powstawały od XVI wieku, a do dziś istnieją) oraz statystyki ich członków (członkiń), a także domów, stanowił oficjalny rocznik Stolicy Apostolskiej (*Annuario Pontificio per l'anno 2014*, Città del Vaticano 2014, s. 1428-1462, 1483-1675), podający dane co do liczby ich członków (członkiń) i domów na dzień 31 grudnia 2012 roku. Wszystkie zgromadzenia męskie (bez względu na liczbę członków i wszystkie zgromadzenia żeńskie liczące powyżej 1000 członkiń, zawierać będą informacje dotyczące: ich nazwy (łacińska pisana *kursywą*), siglów, roku i miejsca założenia (zał.) oraz imienia i nazwiska założyciela z rocznymi datami jego życia w nawiasach zwykłych (-). Imiona błogosławionych (bł.) i świętych (św.) nie-zakonników zgodnie z zasadami hagiografii kościelnej podawane są w języku polskim. Jeżeli chodzi o zakonników błogosławionych i świętych, ich imiona zakonne (zak.), umieszczane są zawsze na miejscu pierwszym w języku polskim, a imiona chrzestne (chrz.) – zawsze na drugim w ich języku ojczystym; jeżeli nie byli beatyfikowani lub kanonizowani – ich imiona chrzestne w języku ojczystym znajdują się na miejscu pierwszym, a zakonne na drugim w języku polskim. Po tych informacjach i znaku równości (=), w nawiasach kwadratowych [-] pierwsza cyfra oznacza liczbę członków (członkiń) zgromadzenia, druga – liczbę jego domów.

A. Zgromadzenia męskie

Instytuty braci zakonnych (pozostające pod zarządem braci; nieliczni w nich kapłani pełnią wyłącznie posługę duszpasterską wobec wspólnoty)²⁵

Bracia Wychowania Chrześcijańskiego św. Gabriela (*Fratres a Sancto Gabriele*), FSG, Frères de l'Instruction Chrétienne de Saint Gabriel, zał. w 1835 roku w Saint-Laurent-sur-Sèvre (Wandea, Francja) przez ks. Gabriela Deshayesa (1767-1841) = [1246 – 278].

Bracia Miłosierdzia z Gandawy, Fratres a Caritate, FC, Frères de la Charité, zał. w 1807 roku w Gandawie (Belgia) przez ks. Pierre'a Josepha Triesta (1760-1836) = [622 – 121].

Razem:	braci – 1868	domów – 399
--------	--------------	-------------

Instytuty kleryckie

(zgodnie z celem założyciela, pozostając pod zarządem duchownych, podejmują wykonywanie władzy święceń)²⁶

Bracia Kapucyni Trzeciego Zakonu Świętego Franciszka NMP Bolesnej, Amigonianie, Terciarios Capuchinos de Nuestra Señora de los Dores, TC (*Fratres Tertii Ordinis Sancti Francisci Capulorum*), zał. w 1889 roku w Masamagrell (Hiszpania) przez kapucyna Luisa Amigó Ferrera (1854-1934) = [412 – 74].

Rogacjoniści Najśw. Serca Jezusowego, Rogazionisti del Sacro Chöre di Gesù (*Rogationistae a Sacro Corde Iesu*, SCI), zał. w 1926 roku

²⁵ Tamże, s. 155.

²⁶ Tamże, s. 155-156.

w Messynie (Włochy) przez ks. Hanibala di Francię (1851-1927, bł.) = [510 – 74].

Śludzy Miłosierdzia, Servi della Carità, SdC, zał. w 1908 roku w Rzymie przez ks. Alojzego Guanellę (1842-1915, bł.) = [566 – 82].

Ubody Śludzy Bożej Opatrzności, Poveri Servi della Divina Provvidenza (*Cogregatio Pauperum Servorum Divinae Providentiae*, CPSDP), zał. w 190 roku w Weronie (Włochy) przez ks. Jana Orestesa Calabrię (1873-1954, św.) = [310 – 64].

Zgromadzenie św. Michała Archanioła, michalici (*Congregatio Sancti Michaelis Archangeli*, CSMA), zał. w 1921 roku w Miejscu Piastowym, Polska, przez ks. Bronisława Markiewicza (1842-1912, bł.) = [340-28].

Razem:	członków – 2138	domów – 322
---------------	------------------------	--------------------

Łączna suma instytutów braci i instytutów kleryckich:

członków – 4006	domów – 721
------------------------	--------------------

Powyższe zgromadzenia męskie zajmują się przede wszystkim opieką nad starcami, chorymi psychicznie, upośledzonymi umysłowo, ociemniałymi i głuchoniemymi, reedukacją młodzieży wykolejonej i nieletnimi przestępcami w domach poprawczych, a także nauczaniem zawodowym młodzieży ubogiej i opuszczonej.

B. Zgromadzenia żeńskie

Działalność charytatywna żeńskich zgromadzeń rozpoczęła się w Kościele od sióstr Katarzynek (*Congregatio Sororum Sanctae Catharinae Virginis et Martyris*, CSC, Zgromadzenie Sióstr św. Katarzy-

ny Dziewicy i Męczennicy), założonych w 1571 roku w Braniewie przez Reginę Protmann (1552-1613, bł.)²⁷, które były pierwszą wspólnotą bez klauzury²⁸, ze ślubami rad ewangelicznych (czystości, ubóstwa i posłuszeństwa), zatwierdzoną w 1583 roku przez biskupa warmińskiego Marcina Kromera (1512-1589) ze względu na potrzebę skutecznej akcji charytatywnej tam, gdzie była ona najbardziej potrzebna.

Z powodu trudności aprobaty tej nowej formy życia przez Stolicę Apostolską, tak bardzo powoli, powstawały następne zgromadzenia. Na potężny dynamizm rozwoju tych wspólnot kobiecych w XIX wieku wpłynęła z jednej strony pozytywna zmiana nastawienia do nich Stolicy Apostolskiej w XVIII wieku, a z drugiej piętrzące się wówczas obszary biedy moralnej (m.in. wzrost liczby przestępstw, alkoholizmu, prostytucji, nieślubnych dzieci) i materialnej (brak pracy lub jej utrata z powodu szybko rosnącej produkcji przez zastosowanie nowych wynalazków, konieczność podejmowania nisko opłacanej, lecz nadmiernej pracy przez młodocianych i kobiety, aby zapewnić byt dla swoich rodzin), powodowanej wzrostem znaczenia burżuazji i jej żądzą bogacenia się za wszelką cenę, a z drugiej strony brakiem organizacji broniących robotników²⁹. Tej żądzy wyzysku sprzyjał liberalizm ekonomiczny „głoszący konieczność wolności działania jednostki i wolności konkurencji w dziedzinie gospodarczej, a więc dążący do usunięcia zarówno dawnych ograniczeń, wprowadzonych np. przez organizacje cechowe, jak i wszelkiej ingerencji państwa, np. w postaci celów prohibicyjnych lub ochronnych, albo mieszania się do dziedziny

²⁷ B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce. Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostolskiego*, Warszawa 2002, s. 245-246.

²⁸ *O historii klauzury i jej rodzajach*, zob. M. Daniluk, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IX(2002), kol. 84-88.

²⁹ Genezę i skutki ówczesnej trudnej sytuacji społecznej, spowodowanej zastosowaniem nowych wynalazków i szybkim rozwojem przemysłowym Europy w XIX wieku omawia M. Żywczyński w *Historii powszechnej 1789-1870*, Warszawa 19753, s. 201-212.

stosunków między pracodawcami i pracownikami [...]. W ten sposób liberalizm ekonomiczny, będący z początku – dopóki walczył z przesadami i ograniczeniami wprowadzonymi w okresie feudalizmu – czynnikiem postępu, stawał się stopniowo w miarę rozwoju przemysłu i wzrostu ludności ideologią wsteczną i antyspołeczną”³⁰. Na pogorszenie ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej w XIX wieku miała także wpływ, po zanikającej w XVIII wieku dżumie, zwanej czarną śmiercią, szerząca się w Europie cholera, najgroźniejsza w latach 1831-38, lecz i później pojawiająca się w różnych państwach (na terenach Polski północnej ostatni raz w latach 1892-1894)³¹, będąca przyczyną znacznego spadku ludności. Największe jednak, spustoszenia moralne i materialne w XX wieku spowodowały w wielu państwach 2 wojny światowe (1914-1918, 1939-1945).

Zarysowana wyżej tragiczna sytuacja, zwłaszcza ubogich warstw ludności, otwierała szeroko pole dla działalności charytatywnej coraz liczniejszych zgromadzeń żeńskich, działających nie tylko w Europie, lecz także na innych kontynentach. Należy tu także podkreślić wkład sióstr w ratowanie rannych żołnierzy, nawet wrogich armii, podczas obydwu wojen światowych, i sierot będących ich ofiarami, a w drugiej wojnie światowej w ukrywanie przed hitlerowcami, nawet z narażeniem własnego życia (tak jak w Polsce), dzieci kobiet żydowskiego pochodzenia.

Ponieważ nie sposób szczegółowo przy każdym zgromadzeniu przedstawić ich długotrwałej, wielostronnej i ciągle doskonalonej pod względem fachowym działalności, tym bardziej, że taką samą lub podobną podejmowało wiele zgromadzeń i stowarzyszeń żeńskich, poszerzając stopniowo jej zakres (ze względu na rodzące się nowe problemy),

³⁰ Tamże, s. 226-227.

³¹ Wikipedia, Artykuł pt. *Cholera*, adres internetowy <https://pl.wikipedia.org/wiki/cholera>.

postaramy się pokazać ją pod wspólnym mianownikiem. Obejmuje on opiekę nad ubogimi i bezdomnymi (schroniska i stołówki), osobami starszymi i chorymi, również przewlekłe (ich własne domy, domy opieki społecznej, ambulatoria i szpitale), podrzutkami i sierotami, niepełnosprawnymi umysłowo (upośledzeni umysłowo i z demencją starczą), sensorycznie (niewidomi i głusi) i fizycznie (dysfunkcja narządu ruchu), uzależnionymi (alkoholicy i narkomani), migrantami i uciekinierami, samotnymi matkami i ich dziećmi (domy samotnych matek), chorymi na AIDS, na trąd (leprozoria), ekswięźniarkami i prostytutkami (domy rehabilitacji), dziećmi ulicy (nabrzmiały problem zwłaszcza, ale nie tylko, w Brazylii), kształceniem najuboższej młodzieży (bezpłatne szkoły), galernikami (galery – kara stosowana jeszcze w XIX wieku we Francji, polegająca na pracy skazańców przykutych do wiosel). Obecnie, zwłaszcza w słabo rozwiniętych krajach misyjnych, siostry podejmują różne obowiązki (nie uwzględniliśmy ich w tym opracowaniu ze względu na różnorodny charakter ich działalności), by nieść pomoc ludności tubylczej i rozwiązywać na miejscu jej palące problemy.

Annuario Pontificio za 2014 roku, które rejestruje wszystkie obecnie istniejące żeńskie zgromadzenia zakonne na prawie papieskim (zawierzone przez Stolicę Apostolską) wymienia ich 1338 (faktycznie jest ich 1337, gdyż błędnie są tu zaliczone na stronie 1664 Siostry Ducha Świętego, należące do kategorii stowarzyszeń życia apostołskiego).

Z liczby 1337 zgromadzeń zakonnych uwzględniliśmy 591 zajmujących się różnorodną działalnością charytatywną i edukacyjno-charytatywną (szkoły, kolegia, uniwersytety, domy studenckie), pomijając te poświęcające się wyłącznie szkolnictwu i wszystkie inne (w liczbie 746), mające poniżej 100 członków.

Okres powstawania do dziś istniejących charytatywnych zgromadzeń zakonnych i ich liczbę pokazuje następująca tabela:

Okres powstawania	Liczba
XVI wieku	1
XVII wieku	9
XVIII wieku	7
XIX wieku	331
XX wieku	120
Razem	591

Jako kryterium wyboru tych zgromadzeń przyjęliśmy liczbę członkiń 100-199 [169 zgr.], 200-499 [115 zgr.], 500-999 [117 zgr.], 1000-1999 [45 zgr.], 2000-2999 [9 zgr.], 3000-3999 [5 zgr.], 4000-4999 [3 zgr.], 5000-5999 [1 zgr.], 6000-6999 [2 zgr.], powyżej 7000 [1 zgr.], powyżej 23 000 [1 zgr.].

Poniżej podajemy podstawowe sumaryczne dane statystyczne dotyczące ilości zgromadzeń, sióstr i domów pierwszych 3 przedziałów liczby członkiń (od 100-999), a następnie także szczegółowe informacje dotyczące, następnych przedziałów, czyli najliczniejszych zgromadzeń żeńskich (od 1000 wzwyż).

Zakres	Ilość zgromadzeń	Razem sióstr	Domów
100-199	169	24923	3884
200-499	115	44595	6917
500-999	117	89915	12776
Razem	401	159433	23577

Od 1000-1999 siostr istnieje 45 zgromadzeń.

Adoratorki Krwi Chrystusa, Suore Adoratrici del Sangue di Cristo, ASC, zał. 1834 roku w Auto (Włochy) przez Marię De Mattias (1805-1866, św.) = [1453 – 226].

Adoratorki Służebnice Najświętszego Sakramentu i Miłosierdzia, Adoratrici Ancelle del Santissimo Sacramento e della Carità, AASC, Hermanas Adoratrices Esclavas del Santísimo Sacramento y de la Caridad (AESC), zał. w 1856 roku w Madrycie przez Michalinę od Najświętszego Sakramentu, chrz. Marie, Desmaisières (1809-1865, św.) = [1113 – 146].

Córki Bożej Miłości, Figlie della Divina Carità, FDC, Töchter der Göttlichen Liebe, zał. w 1868 w Wiedniu przez Franziskę Lechner (1833-1894) = [1122 – 162].

Córki Ducha Świętego, Filles du Saint-Esprit, FSE, zw. Siostrami Białymi z Bretanii, zał. w 1706 roku w Légué de Plérin (Bretania) przez ks. Jeana Leudugera (1649-1722) przy współpracy swojej kuzynki Renée Burel (1682-1720) oraz Marie Balavenne (1666-1743) = [1054 – 148].

Córki Maryi Matki Miłosierdzia, Daughters of Mary, Mother of Mercy, DMMM, zał. w 1961 roku w Umuahia (Nigeria) przez biskupa Antony'ego Gogo Nwedo(1912-2000) = [1102 – 210].

Córki Mądrości, Filles de la Sagesse, FdLS, zał. w 1703 roku w Poitiers (Francja) przez Ludwika Marię Grignon de Montforta (1673-1716, św.) i Marie-Louise Trichet (1684-1759, bł.) = [1553 – 221].

Córki Naszej Pani od Najświętszego Serca, Filles de Notre-Dame du Sacré Coeur, FDNCS-Issoudun, zał. w 1874 roku przez ks. Jules Chevaliera (1824-1907) i Marie Louise Hartzer (1837-1908) = [1149 – 193].

Córki św. Anny, Dauthers of Saint Anne of Ranchi, DSA-Ranchi, zał. w 1897 w Kalkucie (Indie) przez abpa Paul François Goethalsa SJ (1832-1901) = [1126 – 133].

Córki św. Anny, Figlie di Sant'Anna, FSA, zał. w 1866 roku w Piacenzy (Włochy) przez Różę Annę Gattorno (1831-1900, bł.) = [1243 – 199].

Felicjanki, Siostry św. Feliksa z Cantalicio, Congregatio Sororum Sancti Felicis a Cantalicio, CSSF, zał. w 1855 roku w Warszawie przez kapucyna Honorata Koźmińskiego (1829-1916, bł.) i Marię Angelę, chrz. Zofia Kamila, Truszkowską (1825-1899, bł.) = [1574 – 200].

Franciszkanki Niepokalanego Poczęcia z Meksyku, Hermanas Franciscanas de la Inmaculada Concepción, HFIC, zał. w 1874 roku w mieście Meksyk przez bernardyna br. José del Refugio Moralesa Córdovę (1835-1894) przy współpracy Dolores, zak. Maria od Jezusa Ukrzyżowanego, Vázquez (1850-1896) = [1044 – 148].

Franciszkanki od Pokuty i Miłości Chrześcijańskiej, Francescane della Penitenza e della Carità Cristiana, *Ordo Fratrum Minorum*, OSF-Heythuizen, zał. w 1835 roku w Heythuizen (Holandia) przez Katharine, zak. Magdalena, Daemen (1787-1858) = [1552 – 210].

Franciszkanki Rodziny Maryi, RM, FRM, zał. w 1875 roku w Petersburgu przez Zygmunta Szczęsnego Felińskiego (1822-1895, św.) = [1044 – 137].

Franciszkanki Szpitalne Niepokalanego Poczęcia, Congregação das Irmãs Franciscanas Hospitaleiras da Imaculada Conceição, CONFHIC-Porthoghesi, zał. 1875 roku w Lizbonie przez ks. Rajmunda dos Ajnos Beirão (1810-1878) i Libanię do Carmo, zak. Marię Klarę od Dzieciątka Jezus, Galvão Mexia Telles de Albuquerque (1843-1899, bł.) = [1312 – 157].

Franciszkanki św. Jerzego Męczennika, Francescane di San Giorgio Martire, FSGM, Franziskanerinnen vom Hl. Martyrer Georg, zał.

w 1869 roku w Thuine w (Niemcy) przez Anselmę, chrz. Paulina, Bopp (1835-1887) przy współpracy ks. Johana Gerharda Dalla (1783-1874) = [1194 – 141].

Karmelitanki Misjonarki, Carmelitas Misioneras, CM, zał. w 1861 roku w Ciudadela na wyspie Minorce przez karmelitę bosego Francisco y Quera (1811-1872, bł.) = [1632 – 241].

Karmelitanki Terezjanki z Verapoly (Kerala, Indie), Congregation of the Teresian Carmelites, CTC-Verapoly, powstałe w 1890 roku w wika-riacie łańskim przez oddzielenie się części sióstr od sióstr Matki Karmelu (Congregation of the Moher of Karmel, CMC, zał. w 1866 roku w Koonnanmavu przez Eliasza od Świętej Rodziny, chrz. Cyriak, Chavarę (1805-1871, bł.) misjonarza z Mariannhil i karmelitę bosego Leopolda Beccaro (1837-1914) = [1407 – 166].

Małe Siostry Jezusa, MSJ, Fraternité des Petites Soeurs de Jésus, w 1939 roku w Touggourt, na Sacharye w Algierii, prymy Elizabeth, zak. Magdalena od Jezusa, Hutin (1898-1989) = [1174 – 249].

Misyjne Siostry Maryi Wspomożycieli Chrześcijan, Missionary Sisters of Mary Help of Christians, MSMHC, zał. 1942 roku w Schillong (Stan Meghalaya, Indie) przez biskupa werbistę Stefana Ferrando (1895-1978) = [1207 – 179].

Pasjonistki św. Pawła od Krzyża, Passioniste di San Paolo della Croce, CP, zał. w 1817 roku we Florencji przez markizę Marię Magdalenę Frescobaldi Capponi (1771-1839) = [1002 – 160].

Salezjanki Misjonarki Maryi Niepokalanej, Soeurs salésiennes Missionnaires de Marie Immaculée, SMMI, powstały wewnątrz Córek św. Franciszka Salezego (zał. w 1872 roku w Paryżu przez ks. Henri-que Chaumonta, 1838-1896, i Karolinę Barbarę Colchen, 1829-1891), kiedy ich grupa w 1889 roku udała się do Indii. Tam przyjęły nazwę

Katechetek Misjonarek Maryi Niepokalanej, a w 1968 roku uzyskały autonomię i zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej = [1460 – 174].

Siostry Boskiego Zbawiciela, salwatorianki, *Sorores Divini Salvatoris*, SDS, zał. w 1888 roku w Tivoli k. Rzymu przez Therese, zak. Maria od Apostołów, Wüllenweber (1833+1907, bł.) i Johanna Baptystę Jordana (1848-1918) = [1136 – 200].

Siostry Boskiego Zbawiciela, *Sorores a Divino Redemptore*, SDR, Schwestern vom Göttlichen Erlöser, zał. w 1849 roku w Niederbronn (Alzacja, Francja) przez Alfonsę Marię, chrz. Elizabeth, Eppinger (1814-1867) przy współpracy ks. Jean-Dawida Reeicharda (1796-1867) = [1392 – 159].

Siostry Bożej Opatrzności, Suore della Divina Provvidenza, SDP-St. Mauritz, Schwestern von der Göttlichen Vorsehung, zał. w 1842 roku w St. Mauritz (Niemcy) przez ks. Eduarda Michelisa (1813-1855) = [1127 – 220].

Siostry Jezusa i Maryi, Religieuses de Jésus-Marie, RJM, zał. w 1818 roku w Lyonie przez Claudine, zak. Maria od św. Ignacego, Thévenet (1774-1837) przy współpracy ks. Andrzeja Coindre'a (1787-1826, św.) = [1327 – 186].

Siostry Małego Kwiatu Bretanii, Bethany Sisters, BS, Sisters of the Little Flower of Bethany, zał. w 1921 roku w Bendore, diec. Mangalore (Indie) przez ks. Raymonda Mascarenhę (1875-1960) = [1357 – 175].

Siostry Maryi Niepokalanej, Religiosas de María Immaculada – Servizio Doméstico, RMI, zał. w 1876 roku w Madrycie przez Vincentę Marię López y Vicuña (1847-1890, św.), oraz jezuitę Isidoro Hidalgo Sobę (1832-1912) = [1169 – 123].

Siostry Miłosierdzia Jezusa i Maryi, Soeurs de la Charité de Jésus et Marie, SCJM, Zusters van Liefde van Jezus en van Maria (ZOL), zał. w 1803 roku w Lovendegem k. Gandawy przez ks. Pierre'a Jose-

pha Triesta (1760-1836) przy współpracy Marii Teresy van der Gauwen (1769-1844) = [1295 – 184].

Siostry Opuzczonych, Sisters of the Destitute, SD, rytu syro-malabarskiego, zał. w 1927 roku w Chunangamwely (Kerala, Indie) przez ks. Varghese Palakkappillila [Payappilly] (1876-1929) = [1447 – 213].

Siostry Szpitalne Najświętszego Serca Jezusowego, Hermana Hospitalarias del Sagrado Corazón, HSC-Ciempozuelos, HHSC, zał. w 1881 roku w Ciempozuelos (Hiszpania) przez Benedykta, chrz. Angelo Ercole, Menniego OH (1841-1914, św.), Marię Giuseppę Recio (1846-1883) i Marię Angustię Giménez (1849-1897) = [1114 – 101].

Siostry św. Anny z Tiruchirappalli (Indie), Sisters of St. Anne, SAT-Tiruchirappalli, zał. w 1877 roku przez jezuitę Arnaulda Pinsollego (1833-1897) = [1099 – 187].

Siostry św. Anny, Suore di Sant'Anna, SSA, zał. w 1834 roku w Turynie przez małżonków Carla Tancreda Falletiego (1782-1838), markiza Barolo i Marię, chrz. Enrichetta, Dominici (1829-1894, bł.) = [1216 – 171].

Siostry św. Elżbiety, Elżbietanki, *Congregatio Sororum Sanctae Elizabeth*, CSSE, Schwestern von der heiligen Elizabeth, zał. w 1842 roku w Nysie (Polska) przez Dorotheę, zak. Klara, (1805-1855), Luizę Marię (1817-1872, bł.) i Matyldę (1813-1846) Merkert = [1370 – 192].

Siostry św. Józefa Benedykta Cottolengo (1786-1842), zw. Kottolengiankami, Suore di San Giuseppe Benedetto Cottolengo, SSGC, zał. w 1830 roku w Turynie = [1614-116].

Siostry św. Józefa z Carondelet (Stany Zjednoczone), Congregation of Saint Joseph of Carondelet, CSJ-Carondelet, zał. w 1836 roku przez siostry św. Józefa z Lyonu = [1311 – 641].

Siostry Świętej Rodziny z Bordeaux, Soeurs de la Saint-Famille de Bordeaux, SFB- Bordeaux, zał. w 1820 roku przez ks. Pierre'a Bienvenu Noaillesa (1793-1861) = [1766 – 259].

Siostry Świętej Rodziny z Nazaretu, Suore della Sacra Famiglia di Nazareth, *Congregatio Sacrae Familiae a Nazareth*, CSFN, zał. w 1875 roku w Rzymie przez Franciszkę, zak. Maria od Jezusa Dobrego Pasterza, Siedliską (1842-1902, bł.), przy współpracy kapucyna Leopolda, zak. Leander, Lendziana (1917-1890) = [1291 – 159].

Siostry Świętej Rodziny z Trihssur (Kerala, Indie), Congregation of the Holy Family, CHF, zał. w 1912 roku w Puthenchira (Kerala, Indie) przez Marię Teresę Chiramel Mankidiyan (1876-1926, bł.) przy współpracy ks. Josepha Vithayathila (1865-1964) = [1943 – 227].

Służebnice Maryi Posługujące Chorym, Siervas de María, Ministra de los Enfermos, SdeM, zał. w 1851 roku w Madrycie przez Marię Soledad Acostę (1826-1887, św.) = [1542 – 114].

Służebnice Najświętszego Serca Jezusowego, *Ancillae Cordis Iesu*, ACI, Esclavas del Sagrado Corazón de Jesús, zał. w 1877 roku w Madrycie przez Marię od Najświętszego Serca Jezusa, chrz. Rafaela, Porras y Ayllón (1850-1925, św.) oraz jej rodzoną siostrę Marię Dolores, zak. Maria del Pilar) = [1106 – 123].

Służebniczki Bogurodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej, starowiejskie, zał. w 1850 roku Podrzeczu k. Gostynia Wielkopolskiego przez Edmuna Bojanowskiego (1814-1871, bł.) = [1273 – 227].

Stowarzyszenie Córek Serca Maryi, Société des Filles du Coeur de Marie, SFCM, zał. w 1790-1791 roku przez jezuitę Pierre'a Josepha Pico de Clorivière'a (1715-1820) i Marie Adelaide Champin de Ciccé (1749-1818) = [1314 – 135].

Tercjarki Kapucynki Świętej Rodziny, Hermanas Terciarias Capuchinas de la Sagrada Familia, HTCSF, zał. w 1885 roku w Masamagrell

k. Walencji (Hiszpania) przez kapucyna José Luisa Amigó y Ferrera (1854-1934) = [1217 – 205].

Urszulanki z Tildonk (Belgia), Zusters Ursulinen van Tidonk, OSU-Tildonk, zał. w 1825 roku przez ks. Jeana Lambertza (1785-1869) = [1103 – 135].

Zgromadzenie Jezusa, *Congregatio Jesu*, CJ (do 2003 roku pod nazwą *Institutum Beatae Marie Virginis*, IBM), zał. w 1609 roku w Saint-Omer (Belgia) przez Mary Ward (1585-1645) = [1761 – 273].

Zgromadzenie Jezusa, Maryi i Józefa, Societheit von Jezus Maria en Josef, SJMJ, powstałe w 1840 roku w Engelen (Holandia) wskutek podziału wśród Sióstr Matki Boskiej z Amersfoort (zał. w 1819 roku przez jezuitę Mathiasa Wolffa (1779-1857) i przejścia przezeń nad nimi osobistego kierownictwa = [1269 – 163].

Razem:	sióstr – 58963	domów – 8542
---------------	-----------------------	---------------------

Od 2000-2999 sióstr istnieje 9 zgromadzeń:

Córki Miłosierdzia – Kanosjanki, Figlie della Carità – Canossiane, FdCC, zał. w 1808 roku w Weronie przez Magdalenę Gabrielę z Canossy (1774-1835, św.) = [2646 – 324].

Małe Siostry od Opuszczonych Starców, Hermanitas de los Ancianos Desamparados, HAD, zał. w 1872 roku w Barbastro (Hiszpania) przez ks. Saturnina Lópeza Novoa (1830-1905) i Teresę od Jezusa Jor-net e Ibars (1843-1897, św.) = [2251 – 204].

Małe Siostry Ubogich, Petites Soeurs des Pauvres, PSDP, zał. w 1840 roku w Saint-Servan-sur-Mer (Bretania, Francja) przez Marię od Krzyża, chrz. Jeanne, Jugan (1792-1879, św.) = [2400 – 194].

Siostry Miłosierdzia św. Anny, Hermanas de la Caridad de santa Ana, HCSA, zał. w 1804 roku w Saragossie (Hiszpania) przez ks. Juana Bonala (1769-1829), przy współpracy Marii Rafols (1781-1853, bł.) = [2151 – 270].

Siostry Miłosierdzia św. Joanny Antidy Thouret, Soeurs de la Charité de Sainte Jeanne Antide Thouret, SDC, zał. w 1799 roku w Besançon przez Joannę Antydę Thouret (1765-1826, św.) = [2241 – 274].

Siostry Miłosierdzia, Dominikanki Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny, Dominicaines de la Présentation de la Sainte Vierge de Tours, Tours-OP, zał. w 1696 roku w Sainville (Francja) przez Marię Poussepain (1653-1744, bł.) = [2256 – 322].

Siostry Miłosierdzia, Religious Sisters of Mery, RSM, zał. w 1831 roku w Dublinie (Irlandia) przez Catherine Elizabeth McAuley (1778-1841). Po osiedleniu się w 1843 roku w Pittsburgu (Stany Zjednoczone) utworzyły w 1927 roku zgromadzenie zak. o charakterze hierarchicznym (ze scentralizowaną władzą) = [2240 – 711].

Siostry Szkolne Naszej Pani (Matki Boskiej) z Coesfeld (Westfalia), *Sorores Scholasticae Nostrae Dominae*, SSND, Schwestern Unserer Liebe Frau, zał. w 1850 roku przez Hildegundę, zak. Maria Alojza, Wolbring (1829-1889) i Lisettę Kühling (1822-1869) = [2150 – 277].

Siostry św. Józefa z Cluny, Soeurs de Saint-Joseph de Cluny, SJC-Cluny, zał. w 1807 roku w Châlon-sur-Saône (diec. Autun, Francja) przez Annę Marię Javouhey (1779-1851, bł.) = [2769 – 418].

Razem:

siostr – 21104

domów – 2994

Od 3000-3999 siostr istnieje 5 zgromadzeń:

Misjonarki Służebnice Ducha Świętego, *Congregatio Missionalis Servarum Spiritus Sancti*, CMSSpS, zał. w 1889 roku w Steyl (Holandia) przez Arnolda Janssen SVD (1837-1909, bł.), Helenę, zak. Maria, Stollenwerk (1852-1900, bł.) i Józefę, chrz. Hendrina, Stenmans (1852-1903, bł.) = [3192 – 424].

Siostry Miłosierdzia Ameryki, Sisters of Mercy of the Americas, Religious Sister of Mercy, RMS-Irlanda, zał. w 1831 roku w Dublinie jako stowarzyszenie świeckie przez Catherine Elizabeth McAuley (1778-1841), które po osiedleniu się w 1843 roku w Pittsburgu (Stany Zjednoczone) i założeniu dalszych domów autonomicznych utworzyły w 1927 roku zgromadzenie zakonne = [3478 – 1165].

Siostry Miłosierdzia Świętego Krzyża z Ingenbohl (Niemcy), *Sorores Caritatis a Sancta Cruce*, SCSC, Barmherzige Schwestern vom heiligen Kreuz, zał. w 1852 roku w Chur (Szwajcaria) przez Antona Crispina, zak. Teodozjusz, Florentiniego (1808-1865) i Marię Theresię Scherer (1825-1888, bł.) = [3488 – 385].

Siostry Naszej Pani (Matki Boskiej) Miłosierdzia Dobrego Pasterza, Religieuses (Soeurs) du Bon Pasteur w Angers (Francja), zał. w 1835 roku przez Marię Eurazję, chrz. Rose Viginie, Pelletier (1796-1868, św.) = [3556 – 490].

Zgromadzenie Najświętszego Serca, Sacred Heart Congregation, SH, zał. na początku XX wieku w Palai (Indie) przez ks. Mathewsa Kadailikattila (1872-1935); w 1976 roku 3 zgromadzenia dokonały fuzji, tworząc jedno zgromadzenie pod tą samą nazwą = [3787 – 470].

Razem:	siostr – 17501	domów – 2934
--------	----------------	--------------

Od 4000-4999 siostr istnieją 3 zgromadzenia:

Siostry Adoracji Najświętszego Sakramentu, rytu syro-malabar-skiego, Sisters of the Adoration of the Blessed Sakrament, SABS, zał. w 1908 roku w Champakulam (Indie) przez ks. Thomasa Kurialache-ry'ego (1873-1925) = [4753 – 611].

Siostry Miłosierdzia św. Bartłomieja Capitanio (1807-1833) i św. Win-centy Gerosy (1784-1847), SCCG, zał. w 1832 roku w Lovere (Wło-chy) przez obie święte przy współpracy ks. Angela Bosio (1796-1863) = [4330 – 414].

Siostry św. Pawła z Chartres, Soeurs de Saint-Paul de Chartres, SPC-Chartres, zał. w 1696 roku w Levésville-la-Chenard (Francja) przez ks. Louisa Chauveta (1664-1710), przy współpracy Marie Anne de Til-ly (1665-1703) = [4033 – 599].

Razem:	siostr – 13116	domów – 1624
---------------	-----------------------	---------------------

Od 5000 siostr istnieje 1 zgromadzenie:

Misjonarki Miłości, Missionaries of Charity, MC, Sisters of Moher Te-resa, zał. w 1946 roku w Kalkucie (Indie) przez Matkę Teresę z Kalkuty, chrz. Agnes, Gonxha Bojxhiu (1910-1997, św.) = [5310 – 765].

Od 6000 siostr istnieją 2 zgromadzenia:

Franciszkanki Misjonarki Maryi, Franciscan Missionaries of Mary, Franciscaines Missionaires de Marie, FMM, zał. w 1887 roku w Oota-camund (Tamil Nadu, Indie) przez Marię od Męki, chrz. Hélène, de Chappotin de Neuville (1839-1904, bł.) = [6345 – 746].

Zgromadzenie Matki Karmelu, Congregation of the Mother of Carmel, CMC, zał. w 1866 roku w Koonnanmavu (Kerala, Indie) przez Eliasza od Świętej Rodziny, chrz. Cyriak, Chawarę CMM (1805-1871, bł), Giacomo, zak. Leopold od św. Józefa, Beccaro OCD (1837-1914) i Elizabeth, matkę Eliswę, Vakayil (1831-1913 = [6602 – 672]).

Razem:	siostr – 12947	domów – 1418
---------------	-----------------------	---------------------

Od 7000 siostr istnieje 1 zgromadzenie:

Zgromadzenie Franciszkanek Klarysek, Franciscan Clarist Congregation, FCC, rytu syro-malabarskiego, zał. 1888 roku przez wikariusza apostolskiego Changanacherry, biskupa jezuitę Charlesa Lavigney'a (1840-1913). Z 6 ich autonomicznych zgromadzeń diecezjalnych w 1970 roku utworzone zostało jedno, a ich konstytucje otrzymały zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej w 1997 roku = [7145 – 797].

Od 23000 siostr istnieje 1 zgromadzenie:

Córki Maryi Wspomożycielki, Figlie di Maria Ausiliatrice, zwane Salezjankami, zał. 1872 roku w Mornese (Włochy) przez Jana Bosco (1815-1888, św.) i Marię Dominikę Mazzarello (1837-1881, św.) = [23454 – 1414].

Łączna liczba zgromadzeń – 591, siostr – 318927, domów – 44065

III. Stowarzyszenia życia apostołskiego

Córki Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, Szarytki, Filles de la Charité de saint Vincent de Paul, zał. w 1633 r w Paryżu przez Wincentego a Paulo (1580-1660, św.) i Ludwikę de Marillac (1591-1660, św.) = [17211 – 2055].

Stowarzyszenie św. Anny, Siostry św. Anny z Lucerny (Szwajcaria), Gemeinschaft der Sankt Anna Schwestern, SAS, zał. w 1909 roku przez ks. Wilhelma Meyera (1870-1912), przy współpracy Hansa von Matta (1869-1932) i Emilie Dolman (1872-1950) = [836 – 121].

Razem:	sióstr – 18047	domów – 2178
---------------	-----------------------	---------------------

**Charytatywne żeńskie zgromadzenia zakonne i stowarzyszenia życia apostołskiego w 2012 roku liczyły łącznie:
336697 sióstr oraz 46243 domy.**

Należy podkreślić, że zamierzeniem tego opracowania nie jest podanie dokładnej liczby sióstr i domów zgromadzeń charytatywnych w 2012 roku, lecz uprzytomnienie wielkiego wkładu Kościoła Katolickiego w działalność charytatywną, w tak wielu ośrodkach. Zarówno charakter działalności zgromadzeń, ilość sióstr poszczególnych zgromadzeń, jak i relokacja ich domów (ośrodków) wynikała z realizacji celu specyficznego³², który założyciel postawił swemu zgromadzeniu.

Do tej udokumentowanej liczby należy dołączyć jeszcze znaczną ilość sióstr ze zgromadzeń (zamieszczonych w *Annuario pontificio*), prowadzących podobną działalność, lecz nieuwzględnionych z po-

³² Do jego elementów należy m.in. realizacja specyficznych dzieł względem bliźniego, jak np. opieka nad chorymi, starcami, sierotami, por. M. Daniluk, *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego...*, s. 65.

wodu niespełniania przez nie przyjętego przez nas progu posiadania minimum 100 członkiń, a także siostr zgromadzeń zak. na prawach diecezjalnych (zatwierdzanych przez biskupów), których nie rejestruje oficjalny rocznik Stolicy Apostolskiej.

Reasumując, można z dumą stwierdzić, że to chrześcijaństwo, wierne przesłaniu Jezusa Chrystusa, jako pierwsze już w starożytności zaczęło nieść zorganizowaną pomoc chorym, ubogim, cierpiącym, starcom i wszystkim potrzebującym, zwłaszcza dzięki działalności charytatywnej zakonów męskich, a od XVI wieku także przez powstające coraz liczniej zgromadzenia zakonne żeńskie, które przetrwały do naszych czasów i nadal wiernie, z wielką ofiarnością, pełnią samarytańską służbę tam, gdzie jest ona najbardziej potrzebna.

Bibliografia

Annuario Pontificio, Roma 2014; M. Daniluk SCJ, *Sigla. Zbiór skrótów nazw instytucji życia konsekrowanego, stowarzyszeń życia apostolskiego oraz innych instytucji z nimi związanych*, Lublin 2012 (zwięzłe dane dotyczące zakonu, zgromadzenia, stowarzyszenia życia apostolskiego, używanych przez nie siglów, założyciela lub założycielki, ich beatyfikacji lub kanonizacji); *Encyklopedia katolicka*, I-XX, Lublin 1973-2014; *Dizionario degli istituti di perfezione*, I-X, Roma 1974-2003; *Wikipedia* (głównie wersja włoska, zawierająca na ogół rzetelne informacje dotyczące problematyki artykułu).